

FILOZOFIJA IGRE NIKOLE KUZANSKOG

Analizirajući odnos strukture i smisla kakav se nalazi u klasičnom strukturalizmu, Žil Delez u spisu *Logika smisla* (Logique du sens, 1969) dolazi do zaključka da je sam smisao nestruktuiran, lišen centra i da on nije rezultat uzročno-posledičnih odnosa, već igre. To ovog autora navodi na zaključak da je neophodno jedno ne-klasično shvatanje igre kao ključa za razumevanje samoga smisla i zato predlaže pojam "čiste igre" čiji su principi: odsustvo ranije utvrđenih pravila kao i odsustvo unapred određenog procenta šansi za ishod pri čemu svaki korak u igri ima potpuno nova kvalitativna svojstva budući da se u nju svakog narednog momenta uvode nove singularne tačke; takva igra jeste "čista igra", igra bez pobednika i pobeđenih i ona je model pomoću kojeg se mogu tumačiti mišljenje i umetnost.

Sam odnos mišljenja i umetnosti tema je tek novovekovne samorefleksije, tema je mišljenja koje je postalo svesno sebe i svoje ograničenosti. Nije nimalo slučajno što jedan od najdubljih pokušaja tumačenja mogućnosti domašaja mišljenja pozivanjem na fenomen igre nalazimo u vreme kad nastaje jedno drugačije shvatanja sveta koje je s jedne strane duboko svojim korenima u tradicionalnom mišljenju, ali se s perspektivama koje otvara ono nalazi već u dalekoj budućnosti. Reč je o delu Nikole Kuzanskog *De ludo globi*. Šta je to što je nagnalo ovog velikog mislioca, uglednog kardinala, da pred kraj života piše dijalog o igri? Opređenje za dijalošku formu ukazuje na jednu poznatu i dugu tradiciju koja vodi od Platona, dok samo tematizovanje igre ide još u dublju prošlost, dalje od Heraklita i nestaje u mitskoj prošlosti antičkih naroda.

Legenda kazuje kako je Tezej, poslušavši savet Arijadne, ušao u Minojev lavirint noseći sa sobom dugu nit smotanu u klupko u obliku lopte; tu loptu možemo sada razumeti kao simbol svemira, kao simbol harmonije i kao simbol svete ritualne igre; u prastara vremena svaka igra beše ritual i izlaz iz nje, za poražene, mogao je biti samo svet drugih, svet gubitnika – smrt. Tezej razmotava klupko i kad se sreće s Minotaurom, lopte više nema, kao što nema ni harmonije ni reda u svetu u koji je dospao

našavši se oči u oči s Knososkim čudovištem. Lopta se preobrazila u dugu nit a Tezej se obreo u prostoru smrti. Njena blizina postala je njegova jedina izvesnost koja je potirala svaku mogućnost daljine.

U slučaju da Minotaur i bude pobeđen neće i um graditelja Lavirinta koji ima svoj pravi smisao samo ako je život/smrt u njegovom središtu. Pobjedniku koji bi i izbegao smrti nadvladavši čudovište, preostali život bio bi samo privremen – priprema za smrt u svetu Minotauru; put odatle – iz sveta smrti u svet ranijeg života - otvorio se tek Tezeju povratnim hodom: namatanjem niti ponovo u klupko, pretvaranjem prave u beskrajni krug. Tek kada je u ruci ponovo imao loptu, kada se nit preobrazila u savršenu sferu, atinski junak našao se u zagrljaju Arijadne a za njim ostala je neostvarena smrt.

Čini se da ni u samoj igri nema toliko tajne, koliko je sadržano u njenom "sredstvu", čak, moglo bi se reći da ni igrana igra nije važna, koliko lopta što nalikuje svemu – kosmosu i svakom početku. Lopta nije ideal, ona omogućuje da ideelnost dobije mesto unutar sveta koji ona savršenstvom svoje forme beskonačno nadmašuje. Kako se igra dugo videla kao bit sveta, kao jedan od temeljnih fenomena našeg opstanka, možda je to i osnovni razlog što mišljenje lopte, mišljenje savršenstva i njegovog dosezanja nije uvek bilo u vidokrugu filozofa. Ali, izuzetaka uvek ima.

U spisu *De ludo globi*¹ napisanom u Rimu 1463. ili naredne 1464. godine u dijaloškom obliku, Nikola Kuzanski izlaže svoja kosmološka i teološka shvatanja i to u razgovoru s Jovanom, nećakom bavarskog kneza Alberta († 1460). Podsećajući kako u raznim naukama postoje različiti instrumenti i igre (u aritmetici - ritmomahija², u muzici - monokord) te da igra došla sa istoka - šah, takođe ima svoj tajanstven moralni smisao, Nikola Kuzanski

¹ Nikolaus von Kues: *Gespräch über das Globusspiel*, Hrsg. G. von Bredow, Felix Meiner, Hamburg 2000. Uporediti o ovom spisu niz radova G. von Bredow: *Im Gespräch mit Nikolaus von Kues*, Gesammelte Aufsätze 1948-1993, Hrsg. H. Schnarr, Aschendorff, Münster 1995, posebno poglavlje: *Figura Mundi*, S. 77-84.

² Igra piramidama različitog oblika koju spominje Jovan od Solsberija u spisu *Polikratik* (I, 5; Pismo 249).

u igri loptom nalazi očigledno najadekvatniji primer na kom će objasniti svoje shvatanje sveta.

Ovako nešto može i da iznenadi, ali, ipak samo one manje upućene, jer igra loptom i njena njena bliskost svetim stvarima i onim svetim poznati su od najstarijih vremena³; već i Platon je sav ljudski život video kao igru a ljude kao igračke bogova (Nom., I 644d; VII 803c⁴); međutim, ono što ovde, već na samom početku privlači našu pažnju, to su prve rečenice pomenutog dijaloga i to u času kada se Jovan obraća Nikoli, kardinalu titule sv. Petra u okovima, obraća rečima: "Vidim, vratio si se u naslonjač, umorivši se, naravno, igrom lopte. Hteo bih, ako nemaš ništa protiv, da popričam s tobom o njoj" (I, 1). Dakle, na početku dijaloga Jovan zatiče Nikolu u igri, isto kao što Efežani zatiču Heraklita zanetog igrom s dečacima u Artemidinom hramu u Efesu (Diog. IX 3). Kako je u strogo determinističkom svetu isključena slučajnost, tako i ovde početak Nikolinog teksta ne treba pripisivati slučajnosti: igra je sveta stvar, od najstarijih vremena ona se odvijala u blizini hrama ili u samom svetilištu; u igri učestvuju upućeni u njena pravila i, što je najvažnije, kao što se igre ne ustručava jedan veliki mislilac s početka istorije filozofije tako isto, do zamora, njom se bavi i jedan kardinal koji se svojom mišlju i svojim filozofskim delom nalazi na prelazu iz starog u novi svet i misli početak jedne nove istorije filozofije, jer igra, kako to ističe Platon, čoveka ne unižava, čineći ga prezrenim bićem već nasuprot tome - bićem dostojnim uvažavanja od strane bogova (Nom., VII 803d).

U oba slučaja podstrek mišljenju je igra – na prvi pogled neobavezna a u suštini sudbonosna; u oba slučaja igra je povod da se kaže još nešto, nešto bitno o svetu a o čemu je svakom od

³ O tome opširnije u knjizi: Uzelac, M.: *Filozofija igre*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1987, posebno, str. 76-8. Ovde bih samo istakao da *nije slučajnost* ili je više no to, da članovi francuske Narodne skupštine koju tada čine treći stalež i većina sveštenstva (koje pristupa trećem staležu dan ranije) zakletvu polaže 20. juna 1789. u Kuglani. Ovo nikako ne treba videti kao oblik profanacije ideje, budući da se pomenuta Kuglana nalazi u Versaju, a do Sale staleža.

⁴ U VII knjizi *Zakona* Platon piše o tome kako «treba živeti igrajući se» (803d); igra je sadržana u prinošenju žrtava, pevanju i plesu koji imaju za cilj da umilostive bogove i odbiju neprijatelje, kaže Platon na istom mestu i ovo više no jasno ukazuje na njen ritualni karakter.

ove dvojice filozofa vremenski razdvojenih nešto manje od dva milenijuma bilo posebno stalo. Dok Heraklit igru nadređuje politici, Nikola Kuzanski igru nadređuje obavezama koje postavlja kardinalski položaj. I jedan i drugi igraju se kako zarad igre same a tako i da bi razumeli svet.

Lako ćemo se složiti s tim da ovo shvatanje igre, kakvo nalazimo kod Nikole Kuzanskog, daleko nadilazi shvatanje još uvek najvećeg autoriteta njegovog vremena – Aristotelovo; dok je najveći filozofski autoritet srednjega veka, o kome se iz poštovanja govorilo kao o Filozofu, igru video samo kao nešto čemu se posvećujemo u časovima dokolice, Kuzanski ni časa ne gubeći iz vida njen sveti karakter te je daleko bliži Platonu koji smatra da čovek svoj život treba da provodi u igri (Nom., VII 803c) i tako navešćuje Šilerovu tezu o igračkoj suštini čoveka; svima nama poznate su misli Fridriha Šilera iz njegovih *Pisama o estetskom vaspitanju*, koje čine "stub celokupne zgrade estetske umetnosti", a kazuju kako je čovek čovek tek u igri jer "on se igra samo onda kad je u pravom značenju reči čovek, i on je samo onda čovek kada se igra".

O igri kao načinu gledanja božanskog govori već Plotin (Enn., III, 8); tom gledanju teži sve – i čovek i sva priroda i to se zbiva na način igre. Posebno je važno razumeti kako igra potiče iz tog nagona za gledanjem (*theoria*) jer tek u igri (i sa igrom) biva jasno da čovek nije potpuno determinisan, da ne funkcioniše samo kao deo nekog mehanizma; upravo igra prevazilazi ograničenja koja nameće nužnost. Ko se igra, taj hoće da bude slobodan i on se stvaralački odnosi spram sveta kroz potvrđivanje svoje slobode. Onaj koji se igra, taj izlazi iz sveta ograničenosti i na posve drugačiji način odnosi se spram sveta koji ga realno okružuje. Reč je o igri mogućnostima o prevazilaženju granica uz pomoć fantazije. Sve to ima u vidu Nikola Kuzanski kad piše kako su "lopta i njeno kretanje proizvod uma, da nijedna nerazumna životinja ne pravi loptu koju bi potom na određen način usmeravala ka cilju", te da je "igra takvo ljudsko delo kojim čovek prevazilazi sva druga živa bića našeg sveta" (I, 3).

Ovu tezu o igri, o tome da je ona specifično čovekova delatnost, budući da samo čovek može da se igra, sredinom XX stoleća kao temeljnu i vodeću misao, nalazimo kod jednog od

najznačajnijih mislilaca našeg doba - Eugena Finka; u svojim predavanjima o temeljnim fenomenima ljudskoga opstanka⁵ održanim na Pedagoškoj visokoj školi u Frajburgu 1955. godine Fink će igru istaći kao temeljnu ontološku strukturu ljudskog opstanka⁶, kao mogućnost čoveka uopšte⁷, kao isključivu mogućnost ljudskog postojanja⁸, a da bi se tek "u nedopustivim metaforama moglo govoriti o nekoj igri životinja ili antičkih bogova"⁹.

Životinje nemaju projekt, nemaju zamisao i odluku da se igraju, i njima, po rečima Kuzanskog, nedostaje sposobnost za slobodu koju ima čovek. "Stvarajući ovu igru – kaže on - ja sam zamislio, razmislio i rešio ono što neko drugi nije ni zamislio, niti o tome razmislio, niti to rešio, i to stoga što svaki čovek ima sposobnost da zamisli, razmisli i reši, sve što hoće" (I, 34). Budući da poseduju sopstveni slobodni duh ljudima je svojstveno da ne moraju misliti isto; ali, nije tako kod životinja koje, sve to što čine, čine jer na to ih nagoni priroda te sve jedinke iste vrste deluju na isti način pa i gnezdo sebi grade na isti način, kaže na istom mestu Nikola. Na taj način on odbacuje estetizirajući odnos spram prirode i životinjskog sveta, pošto bi u tom slučaju igra bila tek neka estetska proizvodnja prirode a što bi omogućavalo da se s punim legitimitetom može govoriti o igri morskih talasa ili o igri životinja; da je tako, osnovna igra bila bi igra prirode, a tek potom igra njenih stvorenja – životinja i ljudi.

Time što kao preduslov za igru ističe slobodu, ukazujući kako je za igru neophodna sloboda, ili, drugim rečima, zalažući se za svet igre kao svet indeterminizma koji je isključivo ljudski svet – Nikola Kuzanski je delom blizak Platonu ali isto tako i savremenoj filozofiji i, na što ćemo pokušati da ukažemo na kraju ovog izlaganja, – poslednjim dostignućima savremene nauke.

⁵ Fink, E.: *Grundphänomene des menschlichen Daseins*, Alber, Freiburg/München 1979.

⁶ Fink, E.: *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd 1984, str. 310.

⁷ Fink, E.: *Epiloge zud Dichtung*, V. Klostermann, Frankfurt/M., 1970, S. 7.

⁸ Fink, E.: *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, str. 292.

⁹ Fink, E.: *Oase des Glücks*, K. Alber, Freiburg/München 1957, S. 10.

Insistirajući na razlici čulnih i vegetativnih sposobnosti čoveka i životinje, on jasno kaže: "treba obratiti pažnju na to da te moći (vegetativna moć, čulna moć i moć uobrazilje) ulaze u razumsku moć ljudske duše" i da se ovim poslednjim čovek razlikuje od životinje, jer je njegova priroda savršenija, budući da poseduje blagorodniju i savršeniju intelektualnu moć koja sa prethodne tri moći i čini čovekovu dušu (I, 38). Čovek je, dakle, biće više od životinje – on je mikrokosmos, mali svet; on ima dušu kao što i svet ima dušu (*spiritum universorum*) koja sve iznutra hrani, ujedinjuje, povezuje, razvija i pokreće (I, 40). Tu dušu sveta neki nazivaju, kaže Nikola, *složena neophodnost*, ili, *sudbina u supstanciji* koja sve "dovedeno prethodno u poredak izvodi iz sebe" (I, 40).

Čovek ne može biti neko biće po sebi koje se ne bi nalazilo u odnosu spram sveta i razumljivo je što Nikola nastoji da što preciznije odredi taj odnos čoveka i sveta: čovek je, kaže on, mali svet ali istovremeno i deo velikog. Samo tako moguće je da celina svetli u svim svojim delovima; odsjaj univerzuma nalazi se u svakom njegovom delu zato što sve stoji u određenom odnosu i u odnosu spram celine; ali, odsjaj sveta je u čoveku veći no u drugim delovima sveta; budući da savršena celovitost prosijava više kroz čoveka no kroz druga bića u univerzumu, čovek se manifestuje kao savršen svet, mada pritom i mali no, ostajući deo velikog sveta. I dok univerzum poseduje ono univerzalno, čovek u sebi sadrži ono pojedinačno; univerzum je jedan dok je pojedinačnih svetova mnogo; zato, mnogi pojedinci nose u sebi oblik (*species*) i lik jednog savršenog univerzuma; u tako raznovrsnom mnoštvu bezbrojnih malih svetova, koji jedan drugog smenjuju, univerzum se razvija ka najvećem savršenstvu (I, 42).

Univerzum je jedno, jedinstveno i jedino, najveće carstvo a čovek malo carstvo unutar tog sveta, ali, ipak carstvo; i za jedno i za drugo carstvo, i za čoveka i za univerzum simbol je lopta a igra loptom način egzistencije. Zašto baš lopta dobija toliko veliki značaj i kakav se to u njoj krije najviši smisao? Kuzanski na takvo pitanje odgovara: zato što ona odražava sfernu okrugloću sveta koja je nevidljiva ali istovremeno najsavršenija (I, 9). Ovde Nikola preuzima i ponavlja staro pitagorejsko učenje po kome celina sveta (*kosmos*) jeste umna i okrugla (Diog. VIII 24) a da je

pritom među čvrstim telima najlepša lopta (sfera) a među figurama krug (Diog. VIII, 35). Nije dakle stvar u tome što je lopta najjednostavnije i najsavršenije telo, već pre svega u tome što ona simblizuje kosmičku igru i što je izraz jedinstva stvari, celine, izraz poretka celine sveta.

Ako znamo da je igra starija od svake kulture i da se u njoj ogleda iskonski čovekov način odnosa spram sveta, neće nas iznenaditi ni to što najstarije igre imaju ritualni karakter; najstarije igre loptom podražavaju pobjedničko kretanje sunca i njegovu pobjedu nad demonima tame¹⁰; često se igra loptom povezuje i s kultovima meseca pa kad se zna za ritualnu igru loptom u starom Meksiku kao i pominjanje igre loptom u tekstovima iz piramida a u okviru uputstava dušama na putovanju kroz nepoznate predele neba¹¹, posve je razumljivo što u tom kontekstu govori i sam Kuzanski: "U samoj stvari, forma sveta je nevidljiva okruglina. Oduzimajući vidljive forme svoj vasioni ostaje samo jedan lik (*vultus*), a upravo mogućnost postojanja, ili nevidljiva materija, u kojoj, kako se uobičajilo da se govori, prebiva sva ukupnost stvari; biće dovoljno filozofski da se dopusti da se u osnovi punine nalazi okruglost" (I, 14).

Videli smo: lopta je delo čoveka¹², jedinog bića sposobnog da zamisli i projektuje igru. Isto tako, a to je posebno važno, Nikola kaže da je on zamislio igru o kojoj je ovde reč; no da bi se razumelo kakva je to igra kojom se do umora zanima jedan kardinal, da bi u času odmora (između dve igre) nastavio o njoj da razmišlja, igra koja simbolično govori o svetu i smislu života, te je istovremeno i sama svet, odnosno, život - neophodno je da razgraničimo (a) sredstva igre (I, 4), (b) prostor igre (I, 20-22), (c) ontologiju igre (I, 4), (d) teološki smisao igre (I, 50-51) i (e) kosmološki/umetnički smisao igre (I, 44).

¹⁰ Heinz-Mohr, G.: *Das Globusspiel des Nikolaus von Kues*. Erwägungen zu einer Theologie des Spiels, Kleine Schriften der Cusanus-Gesellschaft, Heft 8, Paulinus-Verlag Trier 1965, S. 5.

¹¹ *Op. cit.*, S. 5.

¹² Treba obratiti pažnju na to da je vidljiva lopta samo lik nevidljive lopte koja postoji u umu majstora, budući da um ima sposobnost stvaranja likova (*figendi*); imajući u sebi slobodnu sposobnost mišljenja, um ima način da izrazi svoje zamisli i to je umeće koje poseduju slikari, skulptori i zanatlije (Kuzanski, de ludo globi, I, 44)

a. *Sredstva igre.* Čime se čovek zapravo igra. Prvi odgovor bi mogao biti: on se igra sa samim sobom, sa drugima, sa vanljudskim tvorevinama, sa misaonim stvarima i tvorevinama mašte, ili, kako to E. Fink formuliše: igrač se igra sredstvima igre, stvarima koje se okrutno sudaraju u prostoru, i predstavama koje nisu nigde do u njegovoj glavi¹³. Za igru potrebno je oruđe igre - igračka a igračka može biti svaka stvar koja ima određenu svoju funkciju u igri. Kao igračku u ovoj njegovoj igri, Nikola Kuzanski navodi loptu. Ali, ta lopta ima poseban oblik: nije reč o lopti koja ima savršen oblik, već o lopti s udubljenjem a koja je posebno napravljena za igru kakvu je zamislio ovaj filozof.

Reč je o lopti koja je rezultat umeća tokara (zanatlije koji izrađuje predmete od drveta). Na lopti se zapaža velika ispupčena hemisfera, i mala, udubljena. Između te dve nejednake hemisfere je telo lopte koje se može beskonačno menjati menjanjem površina pomenutih hemisfera i sa svakom izmenom lopta će se kretati na nov način (I 4).

Lopta savršenog oblika, bude li bačena, nastaviće svoje kretanje pravolinijski ne menjajući najkraću, idealnu putanju; ali lopta s dve nejednake polovine, kakvu konstruiše Kuzanski, kretaće se zavojito, spiralno, krivom putanjom koja je *nepredvidljiva*. Ovako konstruisana lopta ne može se kretati pravolinijski ali ni potpuno kružno, prelazeći pravilan kružni put (I 4). Takva lopta se kreće krivom putanjom, ali krivost te putanje ne može se unapred predvideti.

Ovde se moramo još jednom zapitati: zašto je lopta koju koristi Kuzanski "nesavršena"? Odgovor bi mogao biti sledeći: savršenom loptom može se igrati samo bog, a čovek, kao nesavršeno biće sposobno da dosegne samo nesavršenu sliku sveta, može u rukama imati samo nesavršenu loptu. Ovakva lopta možda je nedostatak, ali je istovremeno i prednost: savršena lopta kojom bi se mogao koristiti bog ima sasvim određenu, predvidljivu putanju; isto tako, i stvaranje božije je predvidljivo – najbolje i najsavršenije od svih mogućih; ali, zato

¹³ Fink, E.: *Epiloge zur Dichtung...*, S. 8.

što je nesavršen, čovek je nepredvidljiv, nepredvidljiv je i rezultat njegovog stvaranja.

To opet, može značiti da bog nema moć umetničkog stvaranja u svetu; njegovo stvaranje ostaje uvek onostrano, apofatičko; čovek, naprotiv, stvara u svetu, uvek s neizvesnim ishodom i on je jedini istinski umetnik unutar sveta.

Ukazujući na širinu mogućnosti same igre koja leži u nepredvidljivosti, Kuzanski, u nastavku teksta, naglašava još jedno važno svojstvo kretanja ovako oblikovane lopte: linije koje opisuje svojim kretanjem različite su i nikad se ne poklapaju nezavisno od toga da li loptu bacaju razni ljudi ili jedan te isti čovek i to stoga što je sam hitac različit (I 5). U svakom slučaju, može se predvideti da će pri jačem izbačaju linija kretanja biti pravija a pri slabijem krivlja; tokom samog kretanja, linija će u početku biti pravija a kako sila slabi - zakrivljenija; ako je sila inercije jača, kretanje je pravije i lopta prevladava svoju deformisanost; sa slabljenjem sile, ona se sve više kreće shodno svojoj prirodi.

b. Prostor igre. Prostor igre određuje Nikola Kuzanski s deset koncentričnih krugova. Zadatak igrača je da loptu uputi u središte svih krugova. Da bi se u tome uspelo nedovoljno je samo loptu baciti ka zamišljenom cilju po pravoj liniji, jer, videli smo: ona se neće, zbog svoje deformisanosti, pravilno kretati. Do središta lopta može dospeti samo kretanjem po krivoj liniji ma kog oblika bila lopta, tj. ma kakav bio odnos između njene dve različite hemisfere (I 20).

Ovde se moramo na trenutak zaustaviti. Cilj otkrivanja je ono skriveno, kaže Kuzanski i krajnji cilj svega spoljašnjeg je ono unutrašnje, ono u unutrašnjosti a da bi se to razumelo, treba obratiti pažnju na samu simboliku krugova o kojima govori Kardinal. Krugovi ne izražavaju ništa drugo no stupnjeve gledanja (II, 72), teorijske nivoe do kojih se dospeva na putu ka centru, ka središtu sveta (koje je svuda i nigde i u kome se po shvatanju Kuzanskog nalazi Bog). Svaki krug ima svoj centar i taj se može videti samo iz kruga; van kruga je smrtni mrak kojim tumaraju bića ne videći ništa iako imaju oči i mogućnost vida; duhovnim životom može se videti samo unutar kruga; no to svetlo

ne prostire se u prostoru stvari jer to nije telesno svetlo koje nailazi na prepreke već svetlo božanske slave.

Spoljašnji krug koji sve obuhvata predstavlja haos, u njemu je naredni krug kao izraz moći elemenata, potom dolazi svet minerala, biljni svet, potom svet čulnog, svet imaginacije, svet logičnog (racionalno), svet intelektualnog (inteligibilno) i kao deveti krug je svet umnog (intelektibilno)¹⁴. To je put od nesavršenog ka savršenom, od tame ka svetlosti, od mračnog ka vidljivom – ka desetom krugu koji je moć svih moći.

Ovo kretanje iz kruga u krug podseća na nebesko putovanje duše opisivano već kod prvih hrišćanskih mislilaca poput Klemeneta iz Aleksandrije, kao mističko-ekstatičko učenje o uspenju duše vernika ka bogu; to putovanje, ta ekstaza je nalik putovanju duše nakon smrti i taj rizičan put uvek se učio o čemu nam govore knjige s uputstvima za umrle, kao i starohebrejski apokrifni spisi; slično shvatanje srećemo i u kultu Mitre gde se govori o sedam stupnjeva a što odgovara sferama sedam planeta.

Na ploči s iscrtanim koncentričnim krugovima odvija se igra. Cilj je: dobaciti loptu u centar, u deseti krug. No, čak i da je u pitanju najsavršenija lopta, ona ne bi mogla preći put od mesta A koje je van poslednjeg, perifernog kruga do središta C; neće se to desiti ni u slučaju da je teren savršeno ravan i da je lopta krajnje okrugla, jer takva lopta dodirivala bi podlogu samo u jednom atomu (I 21). Svojim kretanjem lopta bi opisivala nevidljivu liniju ali nikako i liniju koja bi označavala put od A do C. Jer kako bi se lopta zaustavila u samom središtu, u C koje je veličine jednog atoma - pita Nikola Kuzanski (I 21). Takva lopta, veličine atoma, kojoj bi najviša tačka bila istovremeno i najniža, jednom započevši kretanje - kretala bi se večno jer ne bi mogla da se različito ponaša, budući da ono što se kreće može se zaustaviti samo stoga što se različito ponaša u dva uzastopna momenta vremena.

¹⁴ Ovih devet krugova jasno ukazuje na inspiraciju koja Kuzanskom dolazi od Dionisija Areopagite; na pitanje sagovornika Jovana o devet horova anđela Kuzanski govori o anđelima kao duhovnim moćima (*intelligentiae*).

Ako se ima pritom u vidu da je lopta u igri nesavršena, baš kao i čovek, onda iz toga sledi niz konsekvenci, budući da je njeno kretanje slobodno, i time potpuno nepredvidljivo.

c. Ontologija igre. Upravo u pojmu *nepredvidljivosti* leži ključ za razumevanje zamisli Kardinala. Lopta nastoji da kretanjem savlada ono što je protivno njenoj prirodi (I 5), da potre spoljašnje uticaje kako bi se mogla kretati u svojoj slobodi. Svojim kretanjem lopta gradi imaginarni svet igre, stvara posve drugu dimenziju i posve drugi prostor od onog u kome se realno nalazi.

Mnogima će izgledati paradoksalno to da jedna lopta prebiva u dva sveta, ali to je situacija naše svakodnevne egzistencije. Mi neprestano iz našeg realnog sveta gradimo i jedan drugi imaginarni svet koji nam ne ostaje nešto strano, "spoljašnje" i "tuđe"; mi "ulazimo" u taj *drugi*, imaginarni svet i u njemu igramo ulogu koju nam zadaje sama igra. Čovek se kao igrač gubi u svojoj tvorevini, ali, to gubljenje je svesno gubljenje: ni jednoga časa čovek ne gubi svest o toj podvojenosti, o dva sveta u kojima se istovremeno nalazi; da je drugačije, čovek bi završio u paranoji. Samo učešće u dva sveta to je ono što izdvaja čoveka u odnosu na sva druga bića, to je ono što njegov opstanak (*Dasein*) čini specifičnim i razlikuje ga od svakog postojanja (*Existenz*).

Igra o kojoj govori Kuzanski jeste zapravo sam život. Sav svet jeste teatar o kojem govori Plotin u trećoj Eneadi: sva ljudska dela samo su dečije igre... sva ta klanja i te smrti, osvajanja gradova i pljačke treba posmatrati kao na pozornici, jer sve je to samo smena maski i dekoracija – i plač i ridanje samo su recitovanje (*Enn.*, III, 2.15). U igri, kaže Plotin, ozbiljan je samo onaj ko ne zna šta je ozbiljnost, onaj ko je samo igračka u igri.

Da je čovek možda nešto više no samo igračka u rukama bogova moguće je reći tek u vreme nakon Rene Dekarta (1596-1650), u vreme kad se počinje isticati specifičnost čovekovog načina postojanja; nije nimalo slučajno što se tek u naše vreme jasno razgraničava *opstanak* i *postojanje*, ali, isto tako, činjenica je da već kod Nikole Kuzanskog srećemo prve nagoveštaje o tome kako je moguće otvaranje polja mogućeg koje se ne nadovezuje neposredno na tok stvarnih događaja a može se razumeti kao

zajednica igre koju čine igrač, lopta i prostor u svojoj dvostrukosti (stvaran i imaginaran prostor).

d. Teološki smisao igre. Ta novosmišljena igra, kaže Kuzanski, svakom je lako i odmah razumljiva; ona je i vesela zbog smeha koji često izaziva lopta što stalno nekud beži krećući se na najrazličitije načine (I 50), ali, čini nam se da bi igra mogla biti i ozbiljna, pre svega zbog imaginarnog stvaranja koje se u njoj odigrava, odnosno zbog nekog dubokog smisla koji u njoj otkrivamo. Nimalo slučajno, upravo na ovom mestu, kada je već odredio sredstva, pravila i način igre, Kuzanski nastoji da u igru uvede red koji nije beskoristan (I 50) a koji ovoj zapravo daje određeni smisao koji nas vodi pouci. Nacrtao sam znak tamo gde stojimo, kaže Kuzanski i krug na sredini trga. U središtu kruga je presto Cara. Njegovo carstvo unutar kruga jeste carstvo života. U krugu devet je drugih. Po pravilu, lopta se kreće da bi se na kraju zaustavila unutar kruga (I 50). Ko prvi skupi 34 poena, broj godina Hrista, taj je pobednik. Igra je, nastavlja Kuzanski, kretanje naše duše iz svog carstva u carstvo života gde je mir i večna sreća. U centru je Car i daritelj života Isus Hrist. Kada je on bio nalik nama on je uputio loptu (globus) svoje ličnosti (personae) tako što se ova umirila u centru života i ostavio nam primer da kako je on učinio činimo i mi (I 50).

Bog čoveku daruje život, on je početak, osnova i svrha i tako mu se otkriva. Ali u svetu u kome se nalazi čovek, čiji osnov čini igra sveta, moguća je parafraza Avgustinovih reči: "Stvorio si nas za sebe, a naše srce je nemirno, jer je mir u Tebi". U tom slučaju igra je samo simbol kretanja naše duše ka carstvu života u kojem je pokoj večne duševnosti, u čijem središtu tronuje onaj što daruje život. Takva igra odvodi nas van granica našeg *Ja*, van granica mogućeg logičkog saznanja, u svet gledanja, u svet *theoria*. Svet je samo sveta božija igra a svaka igra, igra je sa životom.

Već ranije Kuzanski je pokazao da se ne mogu nikad poklopiti dve krive iz dva bacanja; to znači da se ni posle beskonačno mnogo bacanja lopta ne može zaustaviti dva puta u istoj tački. Tačka ima beskonačno mnogo. Naša lopta, kaže Kuzanski, može slediti onu Hristovu ali nijedna više lopta ne može da se zaustavi u tom apsolutnom središtu života u kojem

se zaustavila Hristova lopta; mesta unutar kruga ima beskonačno mnogo¹⁵, stoga se svaka lopta zaustavlja u sopstvenoj tački ili atomu gde nijedna druga lopta ne može dospeti (I 51).

O kakvoj je ovde igri reč? Više je no jasno da tu imamo istinsku igru sa svim njenim svojstvima, sa svim bitnim karakteristikama, ali da imamo pred sobom i jedno njeno alegorijsko tumačenje. Posve je drugo pitanje da li je Kuzanski iskonstruisao ovu igru da bi nam potom na alegoričan način govorio o smislu našeg života, ili je alegorija poslužila samo kao naknadni argument, kao opravdanje same igre.

Naime, najveći a možda i najskriveniji problem u čitavom ovom izlaganju čini kvalitet kretanja lopte, a rekli smo da tu se radi o nepredvidljivosti. Upravo nepredvidljivost je ono što mora zbuniti jednog teologa. On ne može u svetu u kome bi trebalo da važi princip determinacije tako olako da prihvati slobodno kretanje lopte koja svoje kretanje ima samo u svojoj prirodi; upravo ova indeterminisanost ostaje skriveni i najveći problem.

e. Kosmološko/umetnički smisao igre. Da igra za Kuzanskog ima alegorički ali i metaforički smisao, o tome svedoči i njegov stav da je vidljiva lopta samo odraz nevidljive koja postoji u umu majstora (I 44). Ovaj stav je već na prvi pogled neoplatonistički, no u nastavku odmah vidna je i razlika: "primećuješ – nastavlja Kuzanski – da um u sebi poseduje sposobnost stvaranja likova (*fingendi*) - tj. um u sebi, imajući slobodnu sposobnost misli, nalazi umeće u kome se otkriva njegova zamisao, umeće koje se naziva majstorstvom stvaranja oblika" (I 44). Umećem na koje se ovde poziva Kuzanski vladaju grnčari, skulptori, slikari, tokari, kovači, tkači i njima slični majstori.

Svima njima je zajedničko nastojanje da obrade materiju kako bi ova mogla da zadobije formu zamišljenu u njegovom umu; mogućnost koja postoji u materijalu moguće je samo kretanjem prevesti u stvarnost gde ona zadobija formu zamišljenu u umu i

¹⁵ To je očita aluzija na poznato mesto iz Evanđelja: "Mnogi su stanovi u kući oca mojega. A da nije tako, kazao bih vam: idem da vam priprelim mesto" (Jov. 14. 2).

tako se čini krug: iz mogućnosti materije izvodi se prvobitno zamišljena forma. Svaka dobijena vidljiva forma jeste samo lik i odraz istinske a nevidljive forme koja se javlja u umu i jeste sam um (I 44). Ovo mesto u spisu Kuzanskog veoma je dragoceno za viđenje prirode umetnosti i umetničkog stvaranja u prvoj polovini XV stoleća; ali, mi se ovde bavimo prvenstveno pitanjem igre loptom, a u prvom redu samom loptom.

f. Lopta: uvod u panglobizam. Koje su moguće konsekvence iz gore navedenih stavova? Pouka do koje dospeva N. Kuzanski u igri loptom do te mere je važna da ostaje začuđujuće zašto su potonji njegovi čitaoci akcenat daleko više stavljali na igru a mnogo manje na samu loptu. Lopta je tu daleko više od metafore kojom se tumači majstorsko umeće, budući da je po sredi nešto posve suprotno tome: ukazivanjem na odnos materije i forme ovde se tumači "priroda" lopte: "isto tako – kaže Kuzanski – kao što se naša lopta u umu tokara pokazuje kao sâm um, pa kad je um sebe hteo da pokaže u vidljivom obliku kakav je zamislio prilagodivši se zamisli, on je pripremio materiju u ovom slučaju drvo koje će prihvatiti formu i potom povratno tokarskim strugom uveo formu u drvo (I 45).

Na taj način lopta je postojala u umu i sama lopta-arhetip jeste zapravo sam um. Lopta je postojala kao mogući lik u neobrađenom drvetu, kao materija; ona je bila u kretanju kada je iz mogućnosti (*potentia*) prevođena u stvarnost postajući sama stvarnost. U stvarnost je prešla njena ranije postojeća mogućnost, tako da svojim stvarnim likom lopta učestvuje u određenju i ograničenju mogućnosti, koja je određena stvarnim likom na taj način na koji se dobija lopta u svom čulnom obliku (I 45).

Ovaj primer, karakterističan za prirodu ljudskoga umeća, služi Kuzanskom za građenje predstave o božanskom tvoračkom umeću i on ističe kako "između božanskog stvaranja i ljudskog delovanja postoji razlika jednako velika kao između tvorca i tvorevine" (I 45). Božanski um koji u sebi zamišlja svet (pri čemu ta zamisao jeste sam um jednak zamisli) može se nazvati svetom-arhetipom. Stvaranje sveta je prevođenje lepote svoje zamisli u čulni vid. Bog je stvorio (a) mogućnost (*potentia*) da lepi svet bude i (b) kretanje pomoću kojeg je svet mogao da iz svoje

mogućnosti pređe u vidljivi oblik, gde se *mogućnost da svet bude* u aktu stvaranja određuje na stvaran način i to (a) tako kako je hteo bog i (b) kakva je sama mogućnost /po svojoj prirodi/ ona mogla da bude (I 45).

Važno je uočiti još dva mesta, dva početka odgovora koje daje Kardinal u ovom dijalogu; tako, u odlomku koji ovde analiziramo Kuzanski kaže na početku svog dužeg izlaganja o prirodi ljudskoga umeća i njegovoj razlici spram božanskog (I 44): "duboko ideš", da bi nešto kasnije naglasio: "*istina*, između božanskog stvaranja i ljudskog delovanja takva je razlika kao između tvorca i tvorevine". Ni ovde, kao ni na nizu drugih mesta Kuzanskog ne napušta oprez: on svesno teži tome da do krajnjih granica ostane precizan i da ni na trenutak da ne bude dvoznačan; on potvrđuje svoje pravoverno teološko stanovište a da ga pritom ni za trenutak ne napušta filozofski žar.

Moguće je da ovde Kuzanski, hteo to on ili ne, idući u dubine a držeći se istine, videći kao svoju misiju ujedinjenje svih crkava i svih veroispovesti, a o čemu postoji niz svedočanstava, ima u vidu jedan pojam boga koji se znatno razlikuje od uobičajenih hrišćanskih predstava. Konačno, možda je tu manje reč o pojmu a više o jednom regulativnom principu koji će nekoliko stoleća kasnije biti prikazan kao veliki arhitekta za kojeg je akt stvaranja identičan s proiznošenjem lepote sveta-arhetipa u čulni oblik.

Smatram da centralno pitanje ovog dijaloga N. Kuzanskog jeste pitanje biti lopte; tu nije toliko reč o suštini igre koliko o onom čime se igra, a ponajpre, možda, i o samom ulogu u igri. Uostalom, već na početku filozofije Ksenofan (570-478. pre n. e.) uči nas da je "suština boga loptastog oblika i da nipošto ne liči na čoveka" (Laert., IX 2, 18). Ta suština boga istovremeno je i suština sveta koja se može misliti tek uz pomoć modela kakav nam predlaže N. Kuzanski. On je zapravo prvi mislilac koji promišljajući razliku i srodnost božanskog i ljudskoga stvaranja, umom na božjoj a srcem na čovekovo strani, pokazuje veličinu čoveka kakva izrasta iz njegove nesavršenosti. Pravo stvaranje moguće je samo na tlu neodređenosti a paradoks savršenstva, sadržan u tome da je savršenstvo moguće samo dok je moguće usavršavanje nesavršenog, otkriva se u svom punom sjaju - sa

svešču o ljudskoj nedovršenosti; tek nesavršena lopta može ukazati na prednosti ali još više na "mane" savršene lopte. Te "mane" zapravo su božji nedostatak: transparentna proračunljivost vodi u svet čistog determinizma u kome čovek više ne nalazi mesta. Tek u svetu slobode, u svetu nepredvidljivosti i neodređenosti moguć je život i to nam otkriva ova meditacija o lopti.

Ovu misao u njenom likovnom obliku naći ćemo kod jednog romantičarskog pesnika i slikara nadahnutog prerenesansnim oblicima ali ne bez uticaja Mikelandela i manirista; reč je o Viljemu Blejku (1757-1827) i posebno njegovom reljefu u metalu s naslovne strane knjige *Europe, a Prophecy* (1794). Iako ranije uzore ne možemo zanemariti, ovo Blejkovo delo pod nazivom *Prauzrok stvari – Bog* veoma je dobra ilustracija za ono o čemu je ovde reč. Ne gubeći iz vida ni uticaj tada vladajućih deističkih učenja u Evropi, posebno u Engleskoj, ovde imamo prikaz Boga sa rasklopljenim šestarom nad prazninom.

Bog se nalazi u savršenom krugu, u lopti iz koje istupa samo njegova leva ruka sa šestarom; sâm krug/lopta jeste njegova čista misao, svet-arhetip. Sve ono što je van kruga, što ima tek da se dogodi samo je vremenski odraz lepote što oduvek prebiva u potenciji. Um Majstora, najvećeg Neimara i najvećeg, zapravo, jedinog istinskog Igrača, šestarom razmerava iz lopte, iz svoje savršenosti, prostor moguće igre a taj prostor igre jeste čovekov realni svet. Sam svet postoji kao velika, beskonačna igra mogućnosti koje se voljom boga a u skladu s njihovom prirodom prevode u stvarnost a samo s jednim ciljem da sve deformitete ponište i svet dovedu u stanje u kome na data pitanja postaju razumljivi i odgovori.

Tezej je pobedio Minotaura ali sa slikom istinskog boga u ruci.

Pitanje o ontološkom karakteru igre o kojoj je ovde reč ali isto tako i o svetu koji u toj igri loptom nastaje nije do kraja iscrpljeno. Bez obzira na eksplicitno izražene didaktičke namere i alegorijski karakter igre koji ovoj pridaje Kuzanski, više je no jasno da ovde na delu nešto je i daleko veće, dalekosežnije, nešto što premašuje mnoge od tema koje nalazimo u filozofskim

spisima XV stoleća. Majstor naizgled "malih" tema, proslavljen svojim spisom *De docta ignorantia* ovde je izložio svoju kosmologiju i da paradoks bude veći, trebalo je da prođe više od pet stoleća da bi neki njegovi stavovi stupili u plodan dijalog s filozofijom i naukom. Ako sam na bliskost Kuzanskog i E. Finka samo delimično i ukazao, ostaje mi da pomenem šta je to zajedničko Kuzanskom i savremenoj fizici. Kada je o ovoj poslednjoj reč, pre svega imam u vidu otkrića o nestabilnim strukturama u oblasti elementarnih čestica, kao i poslednja kosmološka otkrića o tome da kosmos ima istoriju ali i to da u svetu vlada nestabilnost i nepredvidljivost te da nam je dat posve mali horizont vremena unutar kojeg možemo živeti samo sa krajnje verovatnim naznakama. Sa tim je u dubokoj korespondenciji nepredvidljivo kretanje lopte o kojem govori Kuzanski. Model što ga ovde ocrtava Kuzanski jeste model koji na najprimereniji način tumači naš svet. Ono ideelno, ono božansko svesno se ostavlja s one strane svega poznatog i dokučivog a svet se pojavljuje pred nama u svojoj indetrminisanosti i polivalentnosti.

Konačno, više je no jasno da se Kuzanski i naša savremenost susreću u pojmu *nepredvidljivosti*. Istina ovom pojmu Kuzanski je nastojao da dâ teološku interpretaciju; mi to još uvek ne činimo jer se čini da i dalje imamo premalo elemenata za neku zahvatniju sintezu. Kuzanski je pritom jasno upozorio da što više mi uticali na loptu ne znači da će ona doći i bliže cilju. Njeno kretanje, iako nama podstaknuto, razvija se iz samog sebe, a lopta se kreće iz svoje slobode.